

КЫРГЫЗ ТИЛИН ЖОЖДОРДО КОММУНИКАТИВДИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ НЕГИЗДЕП ҮЙРӨТҮҮНҮН ТЕОРИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ

Теоретические проблемы обучения кыргызскому языку в вузах на основе коммуникативной компетенции

Theoretical Issues of Teaching Kyrgyz at Universities based on Communicative Competence

Аннотация. Макалада кыргыз тилин ЖОЖдордо коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун теориялык маселелери кыргыз тилин окутууга коюлуп жаткан соңку талаптарга ылайык талдоого алынат, сабак процессинде аткарылуучу конкреттүү иш-аракеттер аныкталып берилет.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические вопросы обучения кыргызскому языку в вузах на основе коммуникативной компетенции в соответствии с настоящими требованиями к преподаванию кыргызского языка, даются определения конкретным действиям, применяемым в процессе занятий.

Abstract. The paper studies the theoretical issues of teaching Kyrgyz at universities based on the communicative competence in accordance with the present-day requirements for teaching the Kyrgyz language; defines the concrete activities used during the classes.

Урунттуу сөздөр: кыргыз тили; жогорку окуу жайы; окутуу; коммуникативдик компетенттүүлүк; салттуу методика; студент – субъект; тилдик-кептик кырдаал; тил билүү деңгээлдери; сүйлөшүү тексти; адаптацияланган текст; технология; сабактын эффективдүүлүгү.

Ключевые слова: кыргызский язык; университет; обучение; коммуникативная компетенция; традиционные методы; студент-субъект; языковая и речевая ситуации; уровни владения языком; устный текст; адаптированный текст; технология; эффективность урока.

Keywords: Kyrgyz language; university; teaching; communicative competence; traditional methods; student-subject; language and speech situations; levels of language proficiency; oral text; adapted text; technology; lesson efficiency.

Кыргыз тилин жогорку окуу жайларында үйрөтүүнүн бир катар теориялык маселелери такталып, практикалык иш-аракеттерде айрым ийгиликтердин болуп жаткандыгын танууга болбойт. Ошол эле учурда окутуу-үйрөтүү процесстери болжолдогон натыйжаларды бербей, кыргыз тили сабагы көпчүлүк студенттер үчүн көңүлсүз, кызыксыз предмет катары каралып келе жаткандыгы да жашыруун эмес. Кыргыз тилин окуп-үйрөнүүгө болгон мамиленин кайдыгер болушу бир катар жагдай-шарттар маселеси менен түшүндүрүлөт. Алардын негизгилери катары төмөнкүлөрдү эсептейбиз.

Биринчи, кыргыз коомчулугуна кыргыз тилинин мамлекеттик тил катары колдонуу чөйрөсүнүн, аткарган кызматтарынын али да чектелүүлүгү. Иш кагаздары, негизинен, расмий тилде жүргүзүлүп, кыргыз тилинин экинчи орунга сүрүлүшү. Кызматка алууда, кызмат ордуларын жогорулатууда адистин кыргыз тилин билүү деңгээлинин эсепке алынбашы ж.б.

Экинчи, көпчүлүк студенттердин даярдалып жаткан адистиги боюнча окууну бүткөндөн кийин ишке орношуу мүмкүнчүлүгүнүн аздыгы же жоктугу. Мындан улам студенттерде жогорку билим алып, адистикке ээ болууга караганда, эптеп эле диплом алуу ниеттеринин басымдуу болушу.

Үчүнчү, окутуу-үйрөтүү, өздөштүрүү процесстери, сабактар, али да салттуу мамилелерди, салттуу методикадан арыла албай жатышы. Биз, өз максатыбызга ылайык, мына ушул маселенин айланасында сөз кылабыз.

Окутууда салттуу мамиле, окутуунун салттуу методдору дегенде биз окутуу - бул маалымат берүү, түшүндүрүү, жаттатуу, кайра айттыруу, үлгүнүн негизинде белгилүү бир көнүгүүлөрдү жасоо, берилген тема боюнча жазуу иштеринин жүргүзүү - деп түшүнөбүз, тагыраагы, ушул күнгө чейин түшүнүп келдик. Жалпы эле билим берүүгө, анын ичинде, кыргыз тилин окутууга коюлган азыркы талап окутуунун салттуу методдорун танбайт, жокко чыгарбайт. Ошол эле учурда салттуу методдорду ошол турушунда колдонуп, салттуу сабактарды өткөрүүнү кубаттабайт. Мындай сабактар аркылуу окутуудан алынуучу натыйжаларга жетишүү дээрлик мүмкүн эмес экендигин практика тастыктап келет.

Азыркы учурда «салттуу» деп аталып келген окутуунун формалары, каражаттары, ык-жолдору ж.б. олуттуу өзгөрүүлөргө, олуттуу толуктоолорго муктаж экендиги теорияда да, практикада да улам барган сайын ачык көрүнүүдө. Эгерде салттуу мамиле, салттуу окутуу эч өзгөртүүсүз, ошол боюнча колдонула берсе, ал «эски», «окутууга жараксыз», «колдонууга болбойт» деген тыянак-бүтүм чыгарууга гана шарт түзүп калат. Кыскасы, азыркы күндө окутуунун «салттуу» деп аталган методикасы кайрадан каралып, талданып, конкреттүү кортундуларды чыгаруу мезгил-талабы.

Кыргыз тилин бала бакчадан тартып жогорку окуу жайларына чейин окутуу аныкталган компетентцияларга негизделип жүргүзүлө баштады. Окутууга мындай мамиле билим берүүнүн максаты менен мазмунун так аныктап алууга, күтүлгөн натыйжаларга жетүүгө өбөлгө түзөт. Биз кыргыз тилин компетентияларга негиздеп окутууда коммуникативдик компетенттүүлүккө артыкчылыктуу маани берүүнү алгылыктуу деп эсептейбиз. Ал эми тилдик компетенттүүлүк коммуникативдик компетенттүүлүктү жакшыртып, өркүндөтүүнүн негизи жана чечүүчү каражаты болушу шарт. Азыркы өтүлүп жаткан кыргыз тили сабактарында дагы эле тилдик компетенттүүлүк биринчи орунга коюлуп келе жатканын да белгилей кетүү зарыл. Кыргыз тили сабактарынын анча кызыктуу болбой, студенттер теориялык-грамматикалык маалыматтарды окуу, жаттоо менен чектелип калгандары да тилге көбүрөөк көңүл буруу менен байланышта болууда [1; 283-б.].

Кыргыз тилин коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуу инсанга багыттап окутуу менен эриш-аркак жүргүзүлүшү керек. Инсан (студент) – окутуунун объектиси эмес, ал - окутуунун субъектиси. Азыркы студент даяр информацияларды, түшүнүктөрдү, билимдерди ж.б. даяр түрүндө алууга эмес, ал - окутуучунун багыттоосу, тапшырмалары, көрсөтүүлөрү боюнча өз алдынча аракеттенүү менен белгилүү бир түшүнүктөргө, көндүмдөргө ээ болуучу субъект. Коюлган бул максатты ишке ашырууда окутуучу студенттин инсандыгына өзгөчө маани берип, ошого жараша мамиле кылып, окутууда эске алышы шарт. Мында эң негизги маселе катары окутуучунун сабак процессинде тилдик-кептик кырдаалды жарата алышы эсептелет. Окутуучунун педагогикалык чеберчилиги, компетенттүүлүгү, теориялык билими, практикалык ишмердүүлүгү ж.б. дал ушул тилдик-кептик кырдаалды түзө алышына жараша аныкталат.

Тилдик-кептик кырдаалды жаратуу үчүн сабакта бир катар дидактикалык шарттарды түзүү талап кылынат. Алардын негизгилери катары төмөнкүлөрдү көрсөтүүгө болот.

Окутуучу менен студенттин ортосунда бирин-бири сыйлаган, өз ара ишенимге ээ болгон, ар бири өз милдетин толук түшүнгөн, бир максатты көздөгөн, мажбурлабаган, жандуу жана жасалма эмес алака-мамиленин, кызматташтыктын түзүлүшү. Тилекке каршы, азыркы кыргыз тили сабактарында дагы эле буйрукчулдук, таңылоочулук, талап коюучулук менен, атүгүл айрым учурда мажбурлоолор да орун алып келет.

Студенттерди сүйлөө муктаждыгын, айтуу зарылдыгын пайда кылуу. Бул сабакта жандуу жана жагымдуу шарт түзүү менен башталат. Студенттин көңүл жагдайы, эркин болуусу, активдүүлүгү сүйлөөгө, өз оюн айтууга түртөт. Бул сүйлөөгө болгон муктаждык катары каралат. Муктаждыкты сезген студент сөзсүз сүйлөйт, өз оюн айтат. Аталган дидактикалык шартты, жагдайды түзүү үчүн окутуучу ар бир студенттин, группанын алардын кызыкчылыктарын, максаттарын сабакта өтүлүүчү тема менен биргеликте практикалык багыттагы иш-аракеттерди аткарышы талап кылынат. Мында окутуучунун эмес, студенттин сүйлөөсү, студенттин ой-пикири маанилүү болушу керек.

Студенттердин сүйлөөсүн багыттап, байланыштырып туруу. Студент кайсы темада, эмнени айтаарын ал сабактын темасы менен, турмуш менен тыгыз байланышта каралып, талданышы зарыл. Мунун практикалык-дидактикалык мааниси чоң, анткени белгилүү бир

максатты көздөбөгөн сүйлөө же сүйлөшүү коммуникативдик компетенттүүлүктү жакшыртууга кызмат кылбайт, тек гана турмуш-тиричиликтеги баарлашуунун деңгээлинде кала берет. Студенттердеги сүйлөшүүгө, өз оюн айтууга болгон кызыгуулары төмөндөйт.

Сүйлөшүүнүн эмоциялуулугу, жандуулугун камсыз кылуу. Окутуучунун сүйлөшүүнү уюштуруудагы чеберчилиги дал ушул дидактикалык жагдай-шартты түзүүдө көрүнөт. Группанын, ар бир студенттин жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен окутуучу сүйлөшүүнүн темасы жана предмети боюнча кызыгууну жарата алышы талап кылынат. Эгерде студентте, группада кызыгуу пайда болсо гана алар (ал) сүйлөөгө тартылып, тема боюнча жеке оюн, мамиле-түшүнүгүн айтып, ага кошуп өзүнүн эмоциясын туюндурууга ашыгат. Эгерде сүйлөшүүдө эмоционалдуулук орун алса, анын өзү сүйлөшүүнү жандуу кыла алат. Окутуучу «Сабак жылмаюудан башталат» деген талапты дайыма эске тутуусу жана аны дайыма карманышы зарыл.

Сүйлөшүүнү кептик реалдуу кырдаалдарга (ситуацияга) негиздеп жүргүзүүнү камсыз кылуу. Абстракттуу темалар предметтер боюнча студенттерди сүйлөшүүгө тартуу оор жана кызыгууну пайда кылбайт. Жашоо-турмуш, студенттер көрүп жаткан реалдуу кыйынчылыктар, эртеңки ээ болуучу кесибине байланыштуу проблемалар, коомдогу терс көрүнүштөр ж.б. байланышкан темалар, конкреттүү кырдаалдар студенттердин сүйлөөгө болгон мотивдерин, кызыгууларын жарата алат. Мында дагы студентке, инсанга багыттап иш-аракеттерди жүргүзүү талабы коюлат.

Сүйлөшүүнүн ага жараша түзүлгөн шарт-жагдайларды туура түшүнүү жана аны сабактын максатына бура алуу. Мисалы, бир студент сабакка транспорттун аздыгынан кечигип келип, өз нааразычылыгын айта баштады. Группадагы студенттер аны колдоп, өзүнчө эле талкуу жүрүп кетти дейли. Окутуучу башка каражат же текст менен башкача өтүүгө пландаштырып келген. Эгерде талаш-тартыш күчтүү жүрүп, ага бардык студенттер активдүү тартылса, окутуучу өзү пландап келген ык-жол, каражаттардан баш тартып, талкууга түшкөн маселени окутуунун негизги каражата катары колдонуусу талапка ылайык деп эсептейбиз. Анткени, биринчиден, бүт баары кызыгып, ал боюнча өз пикирлерин айтып, сүйлөө, айтуу муктаждыгы түзүлүп, проблеманы чечүүгө бардыгы умтулуп турган учурда окутуучунун ал талашты орой токтотуп, бүгүнкү сабакта бул маселелерди карайбыз деп билдирүүсү, сабакта өзүнөн-өзү табийгый түрдө түзүлгөн кырдаалды, ачылган ыңгайды жокко чыгарат. Экинчиден, окутуучунун мындай кайрылуу-талабы студенттердин демин суутуп, жаңы теманы түшүнүүгө болгон кунт коюуларын, кызыгууларын солгундатып салат. Үчүнчүдөн, методикада “иштин ыңгайы” деген түшүнүк бар, ал окутуу процессинде олуттуу орунду ээлейт. Эгерде сабак процессинде күтүлбөгөн жерден кайсы бир ыңгай түзүлүп калса, ал ыңгайды окутуучу пайдаланууга, тереңдетүүгө жана максатка багыттоого милдеттүү. Сабактын натыйжалуулугу анда колдонулган ык-жолдорго, каражаттарга эмес, сабакта түзүлгөн ыңгайды туура пайдаланууга көбүрөөк көз каранды болот деп эсептешет белгилүү методисттер.

Жогорку белгиленген дидактикалык 6 шартты сабак процессинде түзүү жана аларды окутууда натыйжалуулугун арттырып, коммуникативдүү компетенттүүлүктү өркүндөтүүгө кызмат кылдыруу үчүн окутуучу аталган компетенцияларын тарбиялык маселелерин мыкты өздөштүрүүсү талап кылынат. Бул боюнча керектүү маалыматтарды окутуучу “Кыргызтест” түзгөн “...талаптардан”, башка эмгектерден алуусу шарт. “Кыргызтест” иштеп чыккан “Мамлекттик тилди билүү деңгээлине коюлган талаптар” [2] алты деңгээлге бөлүнүп иштелип, ар бир деңгээлдеги коммуникативдик жана тилдик компетенциялардын мазмуну өз-өзүнчө аныкталып, берилген. Окутуучу алар менен милдеттүү түрдө тааныш болуп, окутуу-үйрөтүү процессине ишке ашырууга милдеттүү болуп саналат. Мисалы, ортодон жогору деңгээл болгон В2 деңгээлиндеги коммуникативдик компетенциянын мазмуну сүйлөшүүнүн милдеттери, максаттары жана темалары белгиленип, коммуникативдик ниет-максаттарды ишке ашырууга байланыш түзүү жөнгө салуу маалымат берүү, баа берүү ж.б өз-өзүнчө аныктама берилген. Ошондой эле коммуникативдик ниет-максаттарды ишке ашыруунун чөйрөлөрү: социалдык-маданий, билим алуу, кесиптик жана жалпы адамзаттык маселелер чөйрөсү деп 4кө бөлүнүп берилген. Коммуникативдик компетенцияга коюлган талаптар: угуп түшүнүү, окуу, жазуу жана сүйлөө деп 4кө бөлүнүп, ар бирине коюлган талаптар бир нече бөлүктөргө ажыратылып көрсөтүлгөн. Бул маалыматтарды толук билүү окутуучунун сабак процессин теориялык-дидактикалык жактан туура, конкреттүү максатты көздөп жүргүзүүсүнө шарт түзөт. Кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуу боюнча иштелип чыккан “талаптарды” практикада колдонуунун методикасы боюнча атайын эмгектер иштелип, жарыялана баштады. Алар кыргыз тилин жогорку окуу жайларда коммуникативдик компетенцияга негиздеп окутууда сөзсүз колдонулушу зарыл деп эсептейбиз. Бул багытта үзүрлүү эмгектенип, бир нече методикалык керектүү эмгектерди жарыялап келе

жаткан Гульнура Дюшееванын китептерин атайын белгилөөгө болот . Ал жеке өз алдынча А1 жана А2 деңгээлдери боюнча өз-өзүнчө эки китеп, М. Ногойбаева менен авторлошукта В1 деңгээли боюнча “Кылым карыткан тил” аталышындагы эмгекте [3; 4,6-бб.] жалпы өздөштүрүү” деген аталыштагы таблица беришип, анда: коммуникативдик билгичтиктер, маектин темалары, лексика, грамматикалык формалар, конструкциялар жана тексттер деп аталган 4 графа берилип, мазмундары көрсөтүлгөн. Мында берилген маалыматтар теориялык жана практикалык мааниге ээ болуп, сабактын кызыктуулугу жана натыйжалуулугун арттырууга кызмат кыла алат. Мисалы, коммуникативдик билгичтиктер деп аталган биринчи графада материалдар сүйлөшүүнүн максатына жана чөйрөсүнө жараша 12ге бөлүнүп, алардын кыскача мазмун-талаптары берилген. Авторлор “билгилик” деген сөздү “көндүм” маанисинде колдонушкан. Гульнура Дюшееванын жарык көргөн эмгектеринин алгылыктуу жагы катары коммуникативдик жана тилдик компетенцияларды окутуу процессинде эриш-аркак жүргүзүүнү сунуш кылышын белгилейбиз. Башкача айтканда, бүгүнкү күндө биз кептик тема, тилдик тема деп ажыратуу менен өтүп жатка сабактарыбызга шайкеш келет, анын талаптарына жооп берет.

Студенттердин кыргыз тилинде коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүнүн маанилүү теориялык маселеси болуп сабакта текстти колдонуу, текст менен иштөө эсептелет. Текст азыркы учурда кыргыз тилин окутуудагы универсалдуу курал, каражат катары кеңири колдонула баштады. Бул тилди окутуудагы келечектүү жана натыйжалуу багыт катары каралат. Текст - окутуунун максаты, окутуунун мазмуну, окутуунун каражаты, окутуунун ык-жолдору, ошондой эле окутуунун бүтүндөй методикасы. Бул теориялык жактан калыптанган, практикалык жактан тастыкталган тыянак, корутунду. Текстти кыргыз тили сабагында окутуу үчүн окутуучу тексттин философиялык, филологиялык жана педагогика-дидактикалык табиятын, маңызын, анын мүмкүнчүлүктөрүн жакшы билиши керек. Биз төмөндө текстти колдонууга коюлуп жаткан дидактикалык-методикалык талаптарга кыскача токтолобуз. Тилдерди окутуунун методикасында “сүйлөшүү тексти” деген термин түшүнүк катары колдонулуп, ал тилди үйрөнүүчүлөрдүн сүйлөшүү көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн колдонулат. Сүйлөшүү тексти тилди үйрөтүүдө негизги 3 милдетти аткарууга тийиш: 1) сүйлөшүүгө, баарлашууга стимул болушу шарт; 2) белгилүү бир кырдаалды түзүү үчүн база, негиз болуп бериши; 3) студент аны окуу менен өздөштүрүү аркылуу өз оюн айтууга өбөлгө түзүүсү сүйлөшүүнүн үлгүсү боло алышы. Аталган 3 функцияны аткаруу үчүн алынган текст студенттин кызыкчылыгына, болочок кесибине, турмушуна жакын болуп, анын тил үйрөнүүдөгү талаптары менен муктаждыктарына жооп бергидей болушу зарыл. Бул зарылдыктын өзү текст тандоо жана текстти адаптациялоо маселелерин жаратат. Биз өз практикабызда текст тандоо боюнча аздыр-көптүр тажрыйбаларга ээ болгонубуз менен анын теориялык маселелери али толук чечилип бүтө элек. Ал эми текстти адаптациялоо боюнча биздин түшүнүк чектелүү болуп, практикада кеңири колдонулбай келет. Текстти адаптациялоо – бул окутуунун максат-милдеттерине, мазмунуна, өтүлүүчү темага, студенттердин кызыкчылыктарына, кесибине, жашоо-турмушуна, коомдук-социалдык маселелерине жана башка талаптарга, жагдай-шарттарга жараша текстти өзгөртүп, толуктап, кайрадан иштелген варианты. Адаптацияланган текст студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүнүн алмаштыргыс каражаты экендигин таанып-билүү сабактын эффективдүүлүгүн арттыруунун дидактикалык шарты болорун билишибиз керек.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз тилин жогорку окуу жайларында коммуникативдик компетенттүүлүккө негиздеп окутуу ага байланыштуу бир катар теориялык маселелерди азыркы талаптарга ылайык чечип алуу зарыл. Теориялык маселелердин толук чечилиши практикалык аракеттерди ийгиликтүү жүргүзүүнүн негизи жана көрсөткүчү экенин эске алууга милдеттүүбүз.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселери; 3-басылышы, - Б. “Бийиктик”, 2011-384б
2. Топоева-Ставинская Б.Б., Камабаралиева У. Мамлекеттик тилди билүү деңгээлине коюлган талаптар. В2 ортодон жогору деңгээл. 2-чыгарылыш. Б. 2017. – 72 б.
3. Дюшеева Г.С., Ногойбаева М.С. “Кылым карыткан тил” Б. 2016. - 163 б.

Рецензент: Калиева К.А. – филология илимдеринин кандидаты, Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин гуманитардык факультетинин батыш тилдери бөлүмүнүн доценти